

КЛАСИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ПЕДАГОГІЧНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті розглянуто умовну класифікацію педагогічно-історіографічних джерел. З'ясовано загальні риси джерел педагогічної історіографії, історичної й історико-педагогічної наук. Висвітлено своєрідність педагогічно-історіографічних джерел. Значну увагу приділено характеристиці типів, родів і видів джерел педагогічної історіографії. Встановлено їх значення для педагогічно-історіографічної науки.

Ключові слова: класифікація, тип джерел, рід джерел, вид джерел, педагогічна історіографія, педагогічно-історіографічне джерело.

Успішність будь-якої наукової роботи значною мірою залежить від того, наскільки вона відповідає потребам часу. Головне “покликання” історії педагогіки – працювати на сьогоднішній день. На сучасному етапі становлення незалежної самостійної держави перед істориками педагогіки постає завдання осмислити прогресивні ідеї минулого з позиції сьогоднішнього, щоб, використовуючи інноваційні підходи, вирішувати нові проблеми, які постали перед педагогічною наукою і практикою у зв'язку зі створенням національної системи освіти. Але “істинне новаторство у будь-якій справі, особливо у такій складній, як навчання і виховання, є можливим лише на міцному науковому фундаменті, на критичному використанні історично-педагогічного досвіду минулого, ознайомлення з яким попереджає від непотрібних захоплень та помилок, від відкриття давно відкритого”, – відзначає Н. Коляда [5, с. 54]. Отже, на сучасному етапі генезису педагогічної науки вітчизняний академік О. Сухомлинська відзначає зростання кількості дисертацій та інших наукових праць, присвячених історико-педагогічним проблемам [9, с. 6].

Однак, як стверджує Е. Дніпров, саме “історіографія формує та робить доступним “банк” історико-педагогічних ідей; показує хід їх нагромадження (чи втрати), вплив цих ідей на сучасні теоретичні розробки; аналізує шляхи й напрями історико-педагогічних досліджень, їх передумови, умови та фактори, їх типологію, динаміку та географію, їх спадкоємність і взаємозв'язок” [2, с. 19]. Останнім часом історіографічна складова стала обов'язковим компонентом у дисертаційних роботах або в дослідженнях історико-педагогічного характеру. Щоб визначити завдання дослідження, необхідно з'ясувати, чого вже досягли науковці в конкретному питанні, у чому полягають їхні досягнення та недоліки. Історіографічний аналіз, у свою чергу, базується на дослідженні джерел педагогічної історіографії. Отже, ретельне вивчення джерельної бази є запорукою об'єктивних і достовірних результатів будь-якого наукового історичного пізнання, між тим, “ступінь усвідомлення теоретичного та практичного значення класифікації можна вважати показником методологічної зрілості будь-якої історичної наукової дисципліни”, – наголошує Д. Раскін [7, с. 83].

Аналіз досліджень свідчить, що останніми десятиріччями з'явилася значна кількість праць історіографічного характеру. Загальні методологічні питання педагогічного джерелознавства також знаходять відображення у сучасних наукових розвідках. Так, історіографічні дослідження, що аналізували існуючі праці з

окремих історико-педагогічних питань та робили спроби прослідкувати розвиток історико-педагогічної науки, з'явилися на теренах України ще у XIX ст. У XX ст. історіографічну традицію продовжили М. Гордієвський, М. Грищенко, М. Даденков, О. Дзверін, М. Миронов, В. Науменко, С. Постернак, С. Русова, Я. Ряпо, С. Синицький, М. Скрипник, С. Чавдаров, Я. Чепига, М. Ярмаченко та ін. Деякі теоретичні та методологічні аспекти педагогічної історіографії розглядають у дослідженнях Н. Гупан та Е. Дніпрова.

Окремі проблеми педагогічного джерелознавства розглядали в різні часи М. Анісов, К. Васильєв, С. Іванов, Н. Коляда, О. Кошелева, М. Михайлова, Д. Раскін, М. Шабаєва та ін. Відбувалося це, на думку Д. Раскіна, скоріш інтуїтивно, без опори на спеціально розроблену теорію і на досягнення попередників [7, с. 89]. Питання класифікації історико-педагогічних джерел стали предметом дослідження М. Михайлової та Д. Раскіна.

Як свідчить аналіз наукової літератури, вітчизняні історики, навпаки, глибоко вивчають не тільки теоретичні, методологічні та практичні питання історіографії й джерелознавства, а й висвітлюють зв'язки зазначених історичних наук, активно дискутують питання класифікації джерел, наукового апарату історіографії та джерелознавства, його структури й історіографічної джерельної бази, розробляють лекційні курси, видають сучасні підручники та навчальні посібники з джерелознавства й історіографії для студентів історичних факультетів. Найновітнішими та досконалішими з них є "Історичне джерелознавство" (2002 р.) та "Українська історіографія" (2004 р.). Проте в науково-педагогічній літературі питання класифікації джерел педагогічної історіографії на сьогодні ще не знайшли повного відображення.

Мета статті – на основі аналізу історичної й історико-педагогічної літератури висвітлити класифікацію педагогічно-історіографічних джерел та охарактеризувати їх типи, роди й види.

Історики одностайно відзначають відсутність універсальної класифікації джерел за певними спільними ознаками. Проблема полягає в тому, що для кожної історичної епохи, як і для кожного історіографічного періоду розвитку науки (а відповідно й історико-педагогічної) притаманні деякі специфічні різновиди джерел, котрі, у свою чергу, розрізняються походженням, способом відбиття дійсності, формою й іншими властивостями.

Між тим, класифікація об'єктів пізнання є важливою складовою для організації науково-дослідницької діяльності. О. Багдашина бачить необхідність розробки класифікації джерел у поглибленні розуміння природи історичного джерела; у сприянні подальшому розвитку наук, які вивчають джерела, адже класифікація джерел слугує теоретичною основою історичного та логічного пізнання; у кращому вилученні інформації історичного характеру, що міститься в однотипних джерелах, використовуючи уявлення про загальні особливості та властивості певного виду чи типу джерел [1, с. 69].

Усвідомлюючи особливе значення класифікації в науці, Д. Раскін відзначає науково зумовлену класифікацію джерел як найперше методологічне завдання. Вона дає змогу вирішувати питання автентичності, репрезентативності, достовірності та відносної цінності різноманітних джерел. Класифікація також є передумовою теоретичного й історичного аналізу джерел. "Від глибини та зумовленості класифікації джерел залежить, у кінцевому рахунку, і ефективність способів та методів їхнього дослідження, тобто доведеність і достовірність результатів історичного вивчення. Класифікація та систематизація історичних джерел

також, як і типологія інформації, що досліджується, будучи одним із етапів наукового дослідження, є невід'ємною частиною кожної сучасної наукової дисципліни” [7, с. 83].

Зазначимо, що науковці (О. Богдашина, М. Ковальський, П. Кулаковський, Л. Пушкар'єв та ін.) наголошують на методологічній необхідності відрізняти класифікацію джерел від їх систематизації, щоб запобігти теоретичній плутанині. Так, класифікація спирається на внутрішній об'єктивний зв'язок між різними категоріями джерел, тоді як систематизація є простим групуванням джерел у певну систему залежно від мети та завдань конкретного дослідження. Крім того, на відміну від класифікації, яка є об'єктивно необхідною теоретичною умовою будь-якого аналізу джерел, систематизація визначається суб'єктивним фактором, оскільки дослідник сам обирає систему та прийоми систематизації [4, с. 12].

Питання класифікації джерел є складним і дискусійним. Підтримуючи запропонований радянським істориком Л. Пушкар'євим підхід до класифікації джерел, найбільш доцільним їх розподілом вважаємо розподіл на типи – “найбільш широкі категорії джерел, які відрізняються один від одного самим принципом зберігання та кодування інформації, тобто найбільш загальною його властивістю” [6, с. 191], роди (наприклад, документальні, оповідальні тощо) та види. Серед типів джерел науковці (В. Іконніков, Я. Калакура, В. Пічета, Л. Пушкар'єв, Д. Раскін та ін.) виділяють писемні, речові й усні. Зазначимо, що подані типи джерел залучаються до будь-якого історичного дослідження, тобто мають цінність для історичної, історико-педагогічної, історіографічної та педагогічно-історіографічної наук.

Спираючись на умовну класифікацію історіографічних джерел, що міститься у підручнику для студентів-істориків “Українська історіографія” (2004 р.) [3, с. 19–22] та на класифікацію історико-педагогічних джерел, надану Д. Раскіним у праці “Класифікація історико-педагогічних джерел” [7, с. 85–98] розглянемо вказані типи джерел з точки зору педагогічної історіографії.

Так, з погляду хронології педагогічних уявлень народу та його педагогічної думки, відомості про їхні особливості містить усна народна творчість. Наприклад, матеріали билин можна тлумачити як відображення масової педагогічної свідомості; прислів'я та приказки відбивають народну педагогічну думку і є одним із джерел вивчення її розвитку, адже саме вони фіксують найбільш загальні й постійні стереотипи виховання, передавання досвіду, основ світогляду та навичок праці. Усні джерела відіграють також важливу роль у встановленні витоків педагогічної науки та в дослідженні передісторії педагогіки. Крім того, вони відображають єдність педагогічної думки та педагогічної дії. Однак і сьогодні цей різновид усної педагогіки залишається актуальним, бо поряд з офіційною писемною педагогічною наукою формується народне розуміння педагогічних явищ. Цей тип педагогічно-історіографічних джерел дає змогу простежити відбиток поширюваних наукових поглядів та зворотний вплив суспільної педагогічної свідомості на світогляд науковців-педагогів.

До специфічних усних педагогічно-історіографічних джерел належать також усні доповіді, виступи в дебатах, в дискусіях, обговорювання наукових проблем, лекційні курси. Як відзначає видатний радянський історіограф – С. Шмідт, вказаний тип джерел сприяє пізнанню “клімату” та, особливо, “мікроклімату” науки, визначає ефективність розвитку та розповсюдження наукових знань, виявляє, що повсякденно впливало на спосіб мислення учених, формувало їх світогляд та які проблеми їх більш за все турбували [10, с. 265]. Крім того, науковці

(Є. Городецький, М. Нечкіна, О. Сахаров, С. Шмідт та ін.) відзначають суспільне значення усних джерел, зокрема, лекцій і семінарських занять.

Найважливішим і найчисленнішим типом педагогічно-історіографічних джерел є писемні джерела. Вони відображають практично весь розвиток педагогічної науки в найбільш концентрованому вигляді. Погоджуючись з думкою певної частини дослідників (Л. Пушкарьова, Д. Раскіна та ін.) про необхідність поділяти писемні джерела на роди, оскільки “логіка класифікації вимагає виділення крупних спільностей писемних джерел, які б відображали найбільш суттєві зв’язки та відмінності між ними за способом кодування у них інформації, котрий є породженим їхніми суспільними функціями” [7, с. 90], розділимо писемні педагогічно-історіографічні джерела на оповідальні, дидактичні та документальні.

Оповідальні джерела в педагогічній історіографії відіграють таку саму значну роль, як і в історії педагогіки чи в загальній історії, але відрізняється ціннісний внесок певних його видів залежно від їхньої специфіки. Розподіл оповідальних педагогічно-історіографічних джерел на види дещо наближається до поділу історико-педагогічних та історичних джерел, але й має свої особливості. Так, вони включають такі види джерел: наукові (монографії, наукові статті, матеріали конференцій тощо); публіцистичні (статті, записи виступів тощо); науково-популярні; особистого походження (автобіографії педагогів, спогади та мемуари, щоденники, листи, особові архівні фонди тощо); критико-бібліографічні (бібліографічні довідники, бібліографічні огляди, літописи наукових видань, рецензії тощо); художні (оповідання, романи, нариси).

З огляду на те, що педагогічна історіографія – це наука, а будь-яка наука базується на результатах роботи науковців, то головним або домінуючим видом оповідальних педагогічно-історіографічних джерел вважаються наукові джерела, котрі краще за інших розкривають погляди вчених. Вони виражені працями науковців. Це наукові дослідження, які можуть мати форму монографій, статей, матеріалів конференцій, брошур, друкованих заміток тощо. Пріоритетним носієм розвитку науки історіографи одностайно визнають монографії, тобто наукові рефлексії, присвячені одній конкретній проблемі. Саме вони закладають основу створення узагальнювальних праць і є основним джерелом поширення історико-педагогічних знань та розвитку науки. Наукові педагогічно-історіографічні джерела, які висвітлюють одну й ту саму педагогічну проблему, характеризуються належністю до різних періодів розвитку історико-педагогічної науки, що протиставляє їх науковим історико-педагогічним джерелам, котрі належать тому самому часу, що й досліджувані в них педагогічні проблеми або явища. Своєрідним різновидом наукових педагогічно-історіографічних джерел є підготовчі матеріали наукових праць – це великі масиви переробленого матеріалу, чернетки, пробні начерки, відкинуті варіанти текстів, тексти з редакційною правкою тощо.

Значення публіцистики для історіографії визначається особливою роллю, яку відігравала педагогічна проблематика в суспільному житті країни. Погляди багатьох видатних педагогів та мислителів відбивалися саме в публіцистичних статтях. Так, Д. Раскін відзначає в педагогічній думці “значну питому вагу” публіцистичних виступів та міцний зв’язок педагогічної публіцистики з педагогічною теорією [7, с. 96–97]. Тому вона часто слугує історіографу джерелом, яке розкриває генезис педагогічної думки. Науково-популярна література відрізняється науково-популярним викладом матеріалу та нерідко дає первісне відбиття й узагальнення явищ педагогічної науки.

Важливий вид педагогічно-історіографічних пам'яток становлять джерела особистого походження, до яких належать автобіографії педагогів, спогади, мемуари, щоденники, листи, особові архівні фонди, приватні колекції. Цінність цих матеріалів для вивчення біографії педагога, характерних рис його особистості, його поглядів, діяльності є загально визнаною. Але для педагогічної історіографії роль цих джерел більш значуща. За допомогою єдності емоційного та раціонального в джерелах особистого походження дослідник визначає й просліджує становлення педагогічних принципів їх власника, намагається встановити особливості мислення їхнього творця, його психічного обліку, поведінки, особливості сприйняття і відображення ним педагогічних явищ та ідей у своїй творчості, відмінні прийоми педагогічної майстерності, літературного та дослідницького таланту, його місце в суспільно-політичному житті країни, ставлення до нього сучасників та наступних поколінь. Складність та багатоаспектність цієї роботи відзначає С. Шмідт. Науковець попереджує, що вона “вимагає особливої обережності у висновках, є здатною породити небезпеку опинитися в полоні суб'єктивних уявлень або “необачності середньостатистичної достовірності”, піддатися спокусі “традиційних” (але не завжди перевірених або заснованих лише на аналогії) суджень” [10, с. 267].

Доповнює відомості про життєвий і творчий шлях відомих педагогів та вивчення критико-бібліографічних джерел. Бібліографічні довідники, бібліографічні огляди, літописи наукових видань, рецензії на наукові праці та навчальну літературу є не тільки ще однією своєрідною і відмінною рисою педагогічно-історіографічних джерел, а й жанром історіографічних дискурсів. Книжкова палата України, Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського та інші бібліотеки регулярно видають бібліографічні покажчики, серед яких і педагогічно-тематичні, що дають історіографу уявлення про тематичну спрямованість досліджень, їх кількісні параметри, науковий досвід окремих науковців. Як справедливо відзначив О. Сахаров, особливо важливим є дослідження рецензій і відгуків на наукову літературу, тому що вони не просто містять оцінювання цих праць сучасними фахівцями, а й дають змогу з'ясувати “проходження” концепції у наукове середовище та виявляють її вплив на розвиток педагогічної думки та науки. Крім того, вони самі нерідко пропонують нові цікаві рішення проблеми, що розглядається [8, с. 133].

Художні педагогічно-історіографічні джерела, а саме романи, оповідання, нариси, лірика, п'єси, повісті, перш за все, відображують поширення та сприйняття суспільством тих або інших педагогічних явищ, проблем виховання та освіти. Вони сприяють виявленню передумов, а іноді й обґрунтуванню суспільно-педагогічного руху. Застосування цих джерел для аналізу історичної епохи, особливо тих часів, відзначає Д. Раскін, коли науково-педагогічна і художня література не були суворо розмежовані, дає історіографу можливість побачити епоху “зсередини”, але при вивченні художньої літератури потрібно завжди враховувати художню специфіку творів.

Одним із важливих і водночас специфічних педагогічно-історіографічних джерел є дидактичні джерела (термін введено Д. Раскіним [7, с. 91, 94–95]), які безпосередньо пов'язані з педагогічним процесом та слугують вираженням єдності педагогічної думки й педагогічної практики. До них відносяться такі види джерел: підручники, навчальні посібники тощо; навчальні плани, програми, плани уроків тощо; протоколи педагогічних рад, звіти викладачів тощо; конспекти лекцій, навчальні зошити.

Специфіка цього виду джерел полягає в їх функціональному призначенні та невіддаленості в часі від зафіксованих у них фактів. Перший вид з перелічених дидактичних джерел – підручники й навчальні посібники – є певним відображенням педагогічної думки та рівня розвитку педагогічної науки. Навчальна література здебільшого синтезує найновітніші (для свого часу) досягнення в галузі науки. У цьому її можна порівняти з академічними працями, тим більше, що в ХХ ст. підручники та навчальні посібники з педагогіки й історії педагогіки готували видатні вчені. Цей різновид дидактичних джерел призначений для навчання (та пов'язаного з ним виховання) наступного покоління, передавання йому педагогічних знань, підтримки їх спадкоємності та формування суспільної педагогічної свідомості, у чому Я. Калакура віддає пріоритет саме навчальній літературі [3, с. 20].

Навчальні плани та програми являють собою офіційні документи, що регламентують навчально-виховний процес. Цей вид джерел виконував певні практичні функції в дійсності, що їм відповідала, тому вони більше, ніж підручники чи науково-популярна література відображають реальну дійсність. Тобто навчальні плани та програми є цінним джерелом для історії педагогіки й педагогічного джерелознавства. Але водночас вони є незамінними й для історіографії, адже вивчаючи їх і порівнюючи з навчальними планами та програмами інших років, дослідник має можливість прослідкувати становлення й розвиток освіти та виховання в державі; дізнатися, як змінювались зміст освіти, її мета, завдання; встановити взаємозв'язок стану й генезису освіти та виховання із соціально-політичним й економічним станом суспільства.

Конспекти лекцій та учнівські зошити допомагають дослідникам історіографії з іншого боку, ніж при роботі з навчальними планами та програмами, дослідити розвиток освіти, зміну змісту та цільових настанов. Крім того, конспекти лекцій також, як правило, відображають педагогічну думку викладачів, тобто вони являють собою матеріал для вивчення еволюції педагогічної думки та педагогічних знань.

Свою специфіку як педагогічно-історіографічні пам'ятки мають документальні джерела, які відіграють пріоритетну роль у конкретно-історичних дослідженнях. Історіографи застосовують ті види документальних джерел, котрі безпосередньо чи опосередковано мали будь-який вплив на розвиток педагогічної науки, систему освіти та виховання на всіх рівнях, діяльність наукових педагогічних установ, професійну підготовку вчителів тощо. Ці джерела поділяють на такі види: актові, статистичні, картографічні.

Історіографічне значення актових джерел визначається тим, що вони відображають офіційні настанови органів освіти, державних органів і суспільних організацій з питань освіти й виховання. Наприклад, у радянські часи вони мали директивно-зобов'язувальний характер й визначали зміст освіти, її цілі та завдання, мали неабиякий вплив на розвиток педагогічної науки в цілому. Статистичні джерела викликають інтерес щодо кількісної характеристики поширення певних педагогічних явищ, питань освіти та виховання, підготовки вчителів тощо. Шляхом порівняння статистичних даних історіограф відтворює генезу тих або інших педагогічних аспектів. Картографічні джерела, з іншого боку, сприяють вивченню розвитку тих педагогічних аспектів, що подані в них. Так, вивчення картограм розповсюдження освіти в різних регіонах України дає науковцям змогу простежити становлення та поширення останньої.

Картографічні джерела наближуються до третього типу – речових пам'яток, котрі дедалі частіше залучаються до педагогічно-історіографічних джерел. Мова йде про фотографії та зображення провідних педагогів, їхні особисті речі, предмети побуту, дослідницькі засоби, робочі кабінети, кіно-, відео- та фотодокументи. Як підкреслює Я. Калакура, акцент на персоніфікацію науки спричинив висунення речових джерел на одне із чільних місць.

Отже, аналіз наукової літератури дає підстави зробити такі **висновки**:

- педагогічно-історіографічні джерела можна умовно поділити на типи, роди та види;
- типи педагогічно-історіографічних джерел не відрізняються від історико-педагогічних та історичних;
- серед родів і видів педагогічно-історіографічних джерел є своєрідні, притаманні лише педагогічній або історіографічній наукам;
- усі різновиди джерел мають важливе, але не однакове значення для педагогічної історіографії.

Перспективами подальшої розвідки можна вважати вивчення різних видів критики джерел.

Список використаної літератури

1. Богдашина О.М. Джерелознавство історії України: теорія, методика, історія / О.М. Богдашина. – Харків : Вид-во “Тарбут-Лаам”, 2005. – 192 с.
2. Днепров Э.Д. О разработке методологических, историографических и источниковедческих проблем истории педагогики / Э.Д. Днепров // Школа России накануне и в период революции 1905–1907 гг. : сб. науч. тр. / под ред. Э.Д. Днепров и Б.К. Тебиева. – М., 1985. – С. 5–24.
3. Калакура Я.С. Українська історіографія / Я.С. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 495 с.
4. Ковальский Н.П. Некоторые теоретико-методологические вопросы советского источниковедения / Н.П. Ковальский, П.М. Кулаковский // Теория и методика историографических и источниковедческих исследований. – Днепропетровск, 1989.
5. Коляда Н.М. Дослідження історії вітчизняного дитячого руху радянського періоду: джерелознавчий аспект / Н.М. Коляда // Історико-педагогічний альманах. – 2011. – № 1. – С. 54–60.
6. Пушкарев Л.Н. Классификация письменных источников по отечественной истории / Л.Н. Пушкарев – М., 1975. – 281 с.
7. Раскин Д.И. Классификация историко-педагогических источников / Д.И. Раскин // Историографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики : сб. науч. тр. / под ред. Э.Д. Днепров и О.Е. Кошелевой. – М., 1989. – С. 85–98.
8. Сахаров А.М. Методология истории и историография (статьи и выступления) / А.М. Сахаров. – М. : Изд-во моск. ун-та, 1981. – 216 с.
9. Сухомлинська О.В. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття / О.В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 6–12.
10. Шмидт С.О. Некоторые вопросы источниковедения историографии / С.О. Шмидт // Проблемы истории общественной мысли и историографии. – М. : Наука, 1976. – С. 264–274.

Стаття надійшла до редакції 13.08.2012.

Голубничая Л.А. Классификация источников педагогической историографии

В статье рассматривается условная классификация педагогическо-историографических источников. Выяснены общие черты источников педаго-

гической историографии, исторической и историко-педагогической наук. Освещено своеобразие педагогическо-историографических источников. Значительное внимание уделено характеристике типов, родов и видов источников педагогической историографии. Установлено их значение для педагогическо-историографической науки.

Ключевые слова: *классификация, тип источника, род источника, вид источника, педагогическая историография, педагогическо-историографический источник.*

Holubnycha L. Classifications of pedagogical historiography sources

The article deals with conditional classification of pedagogical and historiographical sources. General features of pedagogical historiography sources with sources of history and history of pedagogic are cleared up. The peculiarities of pedagogical and historiographical sources are shown. Considerable attention is paid to the characteristics of the types, the sorts and the kinds of pedagogical and historiographical sources. Their meaning for pedagogical historiography is determined.

Key words: *classification, type of sources, sort of sources, kind of sources, pedagogical historiography, pedagogical and historiographical source.*